
Wstęp

Współczesne gospodarowanie w coraz większym stopniu determinowane jest czynnikami instytucjonalnymi (instytucje-organizacje, instytucje formalne, instytucje nieformalne) składającymi się na system instytucjonalny. Analiza systemu instytucjonalnego zawiera analizę trzech wzajemnie się warunkujących instytucji z uwzględnieniem sprzężeń zwrotnych. Pomiędzy instytucjami formalnymi a nieformalnymi zachodzą relacje substytucji i komplementarności. Substytucja dotyczy głównie etapu tworzenia systemu instytucjonalnego, komplementarność funkcjonowania danego systemu ujawnia się zaś w fazach jego pewnej dojrzałości. W ramach istniejących instytucji tworzą się sieci zależności i współpracy, które cechuje swoistego rodzaju względna trwałość sił oddziaływania, co wiąże się z równowagą instytucjonalną.

Zachodzące we współczesnej gospodarce zmiany instytucjonalne w dużym stopniu starają się łączyć strategie rywalizacji i konkurencji podmiotów z korzyściami współpracy i kooperacji (niemających cechy zmów oligopolistycznych) poprzez wielowymiarowe sieci powiązań. Chodzi o instytucje elastycznie dostosowujące się do zmian otoczenia. Potrzebna jest tu jednak chęć współpracy, zaufanie i odpowiednia koordynacja działań podmiotów gospodarczych. Potrzebne są rozwiązania przeciwdziałające zjawiskom tzw. defektu koordynacji i kooperacji związanym z zagadnieniami strategicznej komplementarności. Efektywne instytucje to instytucje ograniczające zarówno zjawiska *market failures* (zawodności rynku) jak i *government failures* (zawodności państwa). Efektywne instytucje to instytucje pozwalające na komplementarne wykorzystanie dwóch mechanizmów gospodarki rynkowej – mechanizmu konkurencji rynkowej i mechanizmu społecznej kooperacji.

Procesy gospodarowania dokonują się zawsze w ramach konkretnych organizacji i instytucji. Instytucje są jednocześnie warunkami i ograniczeniami działalności gospodarczej podmiotów. Z jednej strony stanowią zewnętrzne ramy gospodarowania, z drugiej zaś bezpośrednio kształtują preferencje i systemy wartości jednostek. Człowiek gospodarujący uwikłany jest w splót powiązań społeczno-instytucjonalnych. Ustawicznie zawiera różnego rodzaju umowy i kontrakty. Ponosi koszty (koszty transakcyjne), aby osiągać zakładane cele – korzyści. Jednocześnie też nastawiony jest na konkurencję i kooperację z innymi podmiotami. W swym funkcjonowaniu dysponuje określonymi wiązkami praw własności. W miarę zdobywanych doświadczeń produkcyjnych kształtuje się jego świadomość, co ma związek z kapitałem społecznym. Wzajemne związki praw własności, kontraktów i kosztów transakcyjnych oraz kapitału społecznego stanowią podstawę każdego systemu instytucjonalnego. Powyższe związki determinują efektywność systemu instytucji.

Wzrost zainteresowania rolą i miejscem instytucji w społecznym procesie gospodarowania wynika zarówno ze względów metodologiczno-teoretycznych, jak i z użyteczności praktycznej rozwijanych modeli ekonomicznych. Można to także traktować jako swoisty „powrót do źródeł”, tj. do klasyków teorii ekonomii (A. Smith, D. Ricardo), gdzie analizy systemu ekonomicznego były prowadzone w kontekście instytucjonalnym i historyczno-ewolucyjnym. Dominacja ekonomii neoklasycznej w ramach ekonomii głównego nurtu powodowała odrywanie teoretycznych modeli gospodarowania od praktyki społeczno-gospodarczej. Nowe zjawiska i procesy społeczno-gospodarcze oraz zmiany techniczno-technologiczne nie znajdowały odpowiedniego miejsca w modelach ekonomii głównego nurtu. Ekonomiczne prawidłowości są bowiem historycznie zmienne – zmieniają się wraz z zaistnieniem nowych faktów społecznych.

Rolą i znaczeniem instytucji w systemach ekonomicznych zajmują się różne nurty ekonomii instytucjonalnej. Ekonomia ta w coraz większym stopniu dopomina się o wkomponowanie jej dorobku w ekonomię głównego nurtu, o ostateczne odrzucenie tezy o neutralności i egzogeniczności instytucji dla wzrostu gospodarczego i funkcjonowania gospodarki. Takie czynniki jak np. zarządzanie czy organizacja produkcji, sposób przypisania praw własności, formy zawieranych kontraktów, wzajemne usytuowanie państwa, przedsiębiorstw i rynków, motywy kooperacji i koordynacji grup i jednostek czy zaufanie między podmiotami mają w gospodarce coraz większe znaczenie.

Skuteczna i efektywna realizacja wielu przedsięwzięć gospodarczych zależy od rozwiązań instytucjonalnych w wielu obszarach gospodarki jednocześnie np.: wdrożenie wynalazku wymaga: odpowiedniego prawa patentowego,

certyfikacji produktu, ewentualnego uczestniczenia w sieci, łatwego dostępu do środków finansowych (np. kredyt bankowy czy instytucja *venture capital*), czasu uzyskiwania koncesji czy licencji, uwzględnienia ewentualnych praktyk korupcyjnych czy poziomu zaufania między podmiotami. Tego typu rozwiązania instytucjonalne dotyczą wszystkich rynków, w tym zwłaszcza rynku pracy i rynku finansowego.

Współczesny świat cechuje duże wewnętrzne zróżnicowanie w poziomach rozwoju społeczno-gospodarczego. Procesy globalizacji i integracji nie upodabniają różnych systemów gospodarowania. W praktyce mamy do czynienia z różnymi systemami gospodarki rynkowej, z różnymi rozwiązaniami instytucjonalnymi. Jakość instytucji wpływa na procesy rozwoju i wzrostu gospodarczego, lecz jednocześnie większe wartości PKB na jednego mieszkańca sprzyjają wyższej jakości instytucji. W krajach bogatszych łatwiej o efektywniejsze systemy instytucjonalne, dotyczące całej gospodarki i poszczególnych rynków oraz danych podmiotów. W gospodarce światowej przeplatają się procesy konwergencji i dywergencji w warunkach otwartej gospodarki rynkowej. Względnie trwałe jest bogactwo jednych krajów przy biedzie innych. Mamy jednocześnie do czynienia z narastaniem różnego rodzaju nierówności społeczno-ekonomicznych, co znajduje wyraz np. w ruchach migracyjnych i zmianach układów sił politycznych. Problemy te mają także swój wymiar instytucjonalny.

Problemy instytucjonalne w społecznym procesie gospodarowania zostały w niniejszej książce przedstawione w 10 rozdziałach składających się na trzy integralne części. Część pierwsza dotyczy czterech pierwszych rozdziałów, gdzie dokonano charakterystyki podstawowych nurtów ekonomii instytucjonalnej w ramach trwającego procesu syntezy instytucjonalnej. W tej części scharakteryzowano także różne rodzaje instytucji oraz zaprezentowano systemy instytucjonalne we współczesnym świecie. Systemy te charakteryzuje określony poziom efektywności adaptacyjnej i równowagi instytucjonalnej. Część druga obejmuje rozdziały V–IX i zawiera omówienie podstawowych instytucji formalnych, jakimi są prawa własności i kontrakty, łącznie z kosztami transakcyjnymi. Wskazano tu także na rolę struktur zarządczych, tj. rynku, przedsiębiorstwa, sieci i państwa. Dokonano również opisu systemów instytucjonalnych rynku pracy i rynku finansowego. Rozdział X stanowi jednocześnie część trzecią opracowania, gdzie wskazano na procesy adaptacji różnych nurtów ekonomii instytucjonalnej do ekonomii głównego nurtu. Tutaj też zaprezentowano wybrane przykłady związków instytucji z „podręcznikowymi” modelami ekonomicznymi (makro i mikro).

Tym właśnie zagadnieniom poświęcona jest niniejsza książka. Ma ona jednocześnie charakter teoretyczno-naukowy i dydaktyczny. Zamiarem autora,

którego realizację zweryfikuje czytelnik, jest bowiem udzielenie pomocy przy prowadzeniu wykładów na uczelniach wyższych z zakresu teorii ekonomii, w tym zwłaszcza ekonomii instytucjonalnej. Publikacja może także pomóc studentom w zrozumieniu wielu zjawisk ekonomicznych prezentowanych w sposób modelowy, jak i w sposób bardziej teoretyczno-opisowy w całym okresie studiowania. W wielu fragmentach książki wnioski z prowadzonych analiz mogą być przydatne dla praktyków gospodarczych funkcjonujących na różnych szczeblach gospodarowania – tak makro, jak i mikro. Z uwagi na podkreślanie roli aspektów społecznych w funkcjonowaniu wielu instytucji potencjalnymi jej czytelnikami mogą być również naukowcy z obszaru wielu innych nauk społecznych, w tym zwłaszcza socjologii i prawa.

Pragnę jednocześnie serdecznie podziękować Koleżankom i Kolegom zarówno z dawnej Katedry Teorii Systemu Rynkowego Szkoły Głównej Handlowej, jak i z obecnej Katedry Ekonomii i Finansów Wyższej Szkoły Menedżerskiej w Warszawie za zgłaszane uwagi i sugestie. Szczególne podziękowania kieruję do Prof. dr. hab. Marka Garbicza, Prof. dr. hab. Wojciecha Pacho (obaj z SGH) oraz Prof. dr. hab. J.K. Solarza ze Społecznej Akademii Nauk, których wiele sugestii i spostrzeżeń wykorzystałem przy pisaniu tej książki. Dziękuję także swoim doktorantom (dr R. Borowski, dr J. Dobrzyńska-Sobiech, mgr A. Bednarczyk, mgr M. Masiór, mgr M. Kurowski) za owocną współpracę w obszarach tematycznych związanych z problemami poruszonymi w tej książce.